
II

Miran Hladnik
Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta

UDK 929Pretnar T.: [808.2:821.163.6Gradnik A.1]

NAJIN GRADNIK

Prispevek poroča o uredniških dilemah in izkušnjah Mirana Hladnika in Toneta Pretnarja pri pripravi petih knjig *Zbranega dela* (1984–2008) pesnika Alojza Gradnika (1882–1967).

Ključne besede: Alojz Gradnik, Tone Pretnar, kritična izdaja, redakcijski principi

Nekoč leta 1982 je Toneta Pretnarja in mene urednik zbirke slovenskih klasikov France Bernik ločeno nagovoril k urednikovanju Gradnikovega *Zbranega dela* (ZD). Bila sva nizko na akademski lestvici, za sabo sva imela šele magisterij, vendar očitno dovolj objav, ki so vzbujale zaupanje, da bova delo opravila zares. Odločitev za naju je bila nenavadna, ker so bili uredniki *Zbranih del* slovenskih pesnikov in pisateljev praviloma precej starejši in izkušenejši kolegi. Urednikovanje je bilo namreč zoprno, dolgotrajno in ne ravno cenjeno delo. K znanstveni in akademski promociji so neprimerno bolj pomagale monografske obdelave, pametni znanstveni članki, da ne govorim o tem, da so ponujale literarnemu zgodovinarju večje veselje in zadoščenje.

S Tonetom sva se odločila poskusiti skupaj: jaz se s poezijo prej nisem nameraval natančneje ukvarjati, njega pa je plašila velika količina gradiva, ki ga je bilo treba pregledati in urediti. Prekopirala sva Gradnikove pesniške knjige in objave v časopisju, poiskala kritike in prevode, pri njegovi vdovi odkrila goro rokopisov in drugega gradiva in ga začela prebirati, popisovati, izpisovati, kopirati in primerjati rokopisne in tipkopisne variante z objavljenimi. Delo je bilo kljub obsežnosti dovolj zanimivo in se ga spominjam kot enega prijetnejših strokovnih opravil v svojem

literarnovednem življenju. Delala sva spočetka vse skupaj in tudi v dokončno obliko spravljala enkrat pri meni v Kranju, drugič pri njem v Trziču. Tako sva napravila dve knjigi, ki sta izšli v letih 1984 in 1986.

Kot urednika sva zavzela do pesnikovega opusa ortodoksno stališče, ki je imelo dve kritični in vnetljivi točki. 1. Če gre za klasika in njegovo zbrano delo v okviru edine slovenske znanstvene, kritične edicije, potem je treba upoštevati celotno pesnikovo delo: objavljene in rokopisne pesmi, vse variante, otroško poezijo in prevode. Pri prevodih se je izkazalo, da je bilo najino fundamentalistično stališče moteče, saj je prevodov pri Gradniku neprimerno več kot izvirnega dela. Računala sva na nekako šest knjig izvirnega pesniškega dela, prevodov pa še nisva mogla količinsko ovrednotiti, vendar sva se zavedala, da bi bila njihova ureditev življenjska zadolžitev. Vztrajno sva prepričevala Franceta Bernika, naj v zbirko vključi vse prevode, čeprav se ni zdelo verjetno, da bo najina kondicija temu zalogaju kos. Zagovarjala sva pač načelno stališče, po katerem bi Gradnikovo *Zbrano delo* ostalo dolga desetletja nezaključeno, medtem ko je urednik zbirke načrtoval le objavo izbora najboljših prevodov in po njih uradni zaključek izdaje. 2. Konkretni spor se je rodil ob najini redakciji pesemskih besedil. Zasedrala sva se na stališču (morda bi se lahko reklo romantičnem), da urednik nima pravice avtorja popravljati: ne tipkarskih napak ne pravopisnih, kaj šele stilistično. Tega sicer nisva na široko razlagala, ker se nama je zdelo samoumevno, tako da je urednik zbirke šele pri korekturah 2. knjige leta 1986 zgrožen ugotovil, da je *sonce* v tekstu zapisano kot *solnce* in *češnje* kot *črešnje* in še nekaj takih podrobnosti. Zahteval je posodobitev najbolj kritičnih izrazov, izmenjali smo si nekaj ostrih pisem, prišlo je do spora, v katerem je seveda zmagala Bernikova volja, nama pa ni preostalo drugega, kot da se umakneva iz podjetja, dokler se reči ne začno odvijati po najini volji.

Gradnik je potem stal sedem let do Tončkove smrti in še sedem let po njegovi smrti. Urednik zbirke medtem v časopisju, kadar je bil povprašan, zakaj Gradnik stoji, uredniškega spora ni omenjal, zato se je bilo treba ob Pretnarjevi smrti odzvati z objavo dokumentacije o uredniških dilemah (Pred natanko desetimi leti: Dve pismi uredniku Zbranih del slovenskih pesnikov in pisateljev, *Slava* IX/1 (1995/96): 38–40). Strasti so se v desetletju in pol pomirile in načelna stališča obrusila, tako da sem nazadnje Francetu Berniku obljubil, da bom delo nadaljeval sam.

Sprva sem nameraval pripraviti naslednjo knjigo samo za objavo na spletu. Oče mi je pretipkal vse pesniške zbirke, v diskusijski skupini Humanist sem zastavil vprašanje, kako besedilo tehnično pripraviti za objavo na zaslonu, in od kolegov Johna Unswortha, Primoža Jakopina, Tomaža Erjavca in drugih dobil cel kup koristnih napotkov. Na spletu sem objavil zgled bodoče elektronske izdaje in od pesnikovega sina poskušal dobiti dovoljenje za objavo celotnega opusa. Tu pa se je zapletlo. Z njegovim dovoljenjem sem postavil na splet nekaj pesmi iz *Večnih studentcev*, brez dovoljenja pa še vse druge, pač v misli, da se je do njih treba potruditi in da bo zato obisk teh strani majhen in ne bo škodoval kupovanju Gradnikovih knjig, povrh pa še iz prakse objavljanja v študijske in raziskovalne namene, kjer

velja bolj sproščena interpretacija avtorske zakonodaje. Sergeju Gradniku to ni bilo všeč in zahteval je, da objave umaknem. To sem seveda takoj storil tako, kot je na spletu v navadi: človek ne zbriše dokumenta, ampak zbriše pot, povezavo do njega. Tako lahko dokument še vedno bereš, če imaš njegov naslov, iskalniki in drugi uporabniki pa do njega ne morejo. Bil pa sem površen in ohranila se je ena izmed stranskih poti do Gradnika, ki jo je nekdo odkril in poglobil zamero med pesnikovim sinom in urednikom. Po grožnji s sodnim pregonom sem napako brž popravil in danes Gradnika na spletu ni. Je pa po njem povpraševanje. O razlogih za togo držo dediča avtorskih pravic na tem mestu ne bom razglabljal, svoje stališče pa lahko pojasnim s simpatijo do tiste struje v naši civilizaciji, ki se v skladu z osnovno človekovo pravico biti informiran zavzema za prost dostop do kulturne dediščine in do znanja nasploh. Leta 2001 odobreni raziskovalni projekt pri ZRC SAZU je spet vzbudil upe, da bomo vsaj del Gradnika dobili v elektronski kritični izdaji, vendar Sergej Gradnik spletne objave kritično redigirane pesniške zbirke *Pesmi o Maji* kljub obetanemu honorarju ni dovolil.

V tretji knjigi Gradnikovega ZD sva kot urednika ponovno podpisana oba s Pretnarjem, saj je bilo veliko dela za nadaljnje knjige opravljeno že v prvi polovici 80. let, ko sva zbiral in urejal gradivo za prvi dve knjigi. Tedaj sva sortirala in popisala vse, kar se je našlo uporabnega v avtorjevi zapuščini v stanovanju na Župančičevi 14 v Ljubljani, kjer nama je vdova Francka prijazno nudila primerno delovno okolje. Knjiga sledi že prej uveljavljenim načelom in kompromisom: ker je osnovna organizacijska enota knjige pesniška zbirka, so bile za natis izbrane tiste variante pesmi, ki jih je pesnik objavil v zbirkah. Pravopisnega posodabljanja je malo: *črešnje* je bilo treba popraviti samo štirikrat, *solnce* pa Gradnik ni več zapisoval. Popravljenе so bile redke tiskarske napake.

Celotna Gradnikova rokopisna zapuščina je zdaj v rokopisnem oddelku NUK-a in je tam na voljo pod signaturo Ms 1398; vsebina zapuščine je popisana v publikaciji *Katalog rokopisov Ms 1385 – Ms 1470* (NUK, 1999). Pod to signaturo so bili vključeni še tisti deli nekaterih drugih zapuščin, ki so bili v NUK-u že prej in so se nanašali na Gradnika, vendar ne vse Gradnikovo. Pod samostojnimi signaturami so ostali tipkopis *Zlatih lestev* za tiskarno (Ms 691), cenzurna izvoda za *Pesmi o Maji* in za *Pojočo kri* (Ms 1391) in še kakšna reč. Po presigniranju je pregled nad tipkopisi za posamezno zbirko ali pesem precej večji, kot je bil prej, malo težje pa je priti do podatkov o prejšnji ureditvi gradiva oz. prejšnjih lastnikih rokopisov. V posameznih primerih ni bilo več mogoče najti kakšne pred leti registrirane in prepisane tipkopisne variante ali korekturnega lista, kar ob dejstvu, da ima besedilo v zapuščini povprečno več variant, od katerih so ene le kopije tipkopisov in čistopisi, ni preveč usodno; redki rokopisi se nahajajo še kje drugje, npr. tisti iz rdečega usnjenega albuma, ki ga je pesnik poklonil svoji drugi ženi in sva ga s Pretnarjem popisala v 80. letih, je zdaj v lasti pesnikovega sina, ki hrani tudi nekaj korespondence in prevodov. Za precej besedil v 3. knjigi (in tudi za nekatera, pripravljena za 4. knjigo) Gradnikovega ZD je bilo treba upoštevati še en dodaten rokopisni vir, ki pri besedilih za 1. in 2. knjigo ZD še ni bil v razvidu, to je tipkopis za zbirko *Harfa v vetru*, ki nazorno dokumentira,

kdaj in kako je prišlo do spreminjanja prej natisnjenih pesmi. Kar nekaj svežega gradiva v zvezi z Alojzom Gradnikom se je našlo v na novo pridobljeni Veselovi zapuščini; gre za rokopise in tipkopise nekaterih pesmi, ki so bile že natisnjene v ZD 1 in 2 oz. so vključene v ZD 3 in 4, rokopise prevodov, zbirko izrezkov člankov o Gradniku iz časopisja ter nekaj osebnih dokumentov. Identifikacija pesmi je lažja tudi zato, ker so zdaj v celoti v elektronskem zapisu; največ jih je vtipkal moj oče.

Opombni del tretje knjige Gradnikovega ZD se začena s podatki, ki bi sicer sodili v drugo knjigo, vendar nama pred leti še niso bili dostopni. Najpomembnejša se zdijo pojasnila Josipa Vidmarja o pripravah na ureditev *Svetlih samot.* Izšla so v poglavju *Alojz Gradnik* v njegovi knjigi *Obrazi* (Ljubljana, 1985, 382–90). Z zamudo je tu ponatisnjena pesem *Zdaj so rože osuti cveti ...*, ki jo je Alojz Gradnik skupaj s prevedenimi verzmi iz Šikinga (*Po cesti šla sva, tiho šla*) objavil na začetku bibliofilske izdaje deklških risb Mihe Maleša v knjigi *Rdeče lučke ali risbe o ljubezni* (Ljubljana: samozal., 1929, tiskala Jugoslovanska tiskarna, 110 str.) in sva jo s sourednikom v drugi knjigi spregledala.

Zdaj so že osuti cveti.
Da so bridki vsi darovi,
srce ve zdaj, da grobovi
hočejo še več mu vzeti,
kot so roke hrepeneče
bežnih sanj prejele sreče.

Zdaj so cveti že osuti,
Ali še njih duh je v sobi:
ah, še v smrti in trohnobi
srce prejšnjo srečo čuti.

Naslov pesmi se razteza čez dve strani, kitici pa sta natisnjeni vsaka na svoji in pod njima stoji: »Alojz Gradnik, h knjigi«. Čeprav je pesnik skrbno hranil vse svoje tekste, o tem v njegovi zapuščini ni sledu in se tudi ne omenja v bibliografskih popisih njegove poezije. Uvodna Maleševa beseda nekoliko razkriva, za kakšno publikacijo je šlo:

Te risbe so le bežne linije tistega lepega življenja, ki ga človek doživi ali v slutnji ali v kakem spoznanju. Še svojim najbližjim težko o tem govorimo. In to, kar je zraslo drugim v pesmi sestavljeni iz črk, se je meni zloilo v linije. — // Mlada deklica! Moj bog, kaj je na svetu lepšega od oči šestnajstletne deklice?! Kdo jih še ni gledal, sanjal o njih in jih ljubil? Ob dvanajsti uri hite vsevprek po Šelenburgovi ulici z grmado knjig v aktovkah. Smejejo se, koketizirajo in kritizirajo. /.../ Zgodi se včasih kar čez noč: deklica ni ne deklica, ne žena, je na razpotju in v svojem razočaranju je srečna in nesrečna. Zapre se v svojo sobico (mlade deklice imajo vse svoje sobice), vzame iz pisane šatuljice prav majhen sveženj prvih pisemc, spominsko knjigo /.../ In če sedi deklica z lepo knjigo Župančičevo ali Gradnikovo in se ji v lepih modrih očkah zasveti nežna solzica, jo jutranje solnce posuši brez vsega. In če je ni – o, solnce že kaj najde! /.../ V Ljubljani, prav malo pred Veliko nočjo leta 1929.

Maleš je Gradnikovo poezijo s to publikacijo vključil v svoj koncept likovne umetnosti, ki je bil polemično nastrojen proti razpoloženjskosti impresionizma in se je zavzemal za čisto linijo in čustvo. Družabništvo pri knjigi pa je očitno ustrezalo tudi Gradniku, saj je ta svoje pesmi pogosto posvečal mladoletnim hčeram svojih stanovskih kolegov in drugih prijateljev ter znancev.

V urejeni Gradnikovi zapuščini in v katalogih so prišli na dan še nekateri ponatisi in uglasbitve pesmi, ki jih v času nastajanja prvih dveh knjig ZD nisva poznala; ti drobni dodatki v tretji knjigi niso bili navedeni in bodo počakali do morebitnega ponatisa ZD 1 in 2 oziroma do elektronske izdaje. Presenetljiva je ugotovitev, da je Gradnik kljub očitani mu neblagolglasnosti oziroma okornosti izraza med glasbeniki eden bolj priljubljenih. Skladateljica Mirca Sancinova je to razložno izpovedala: »Pri samospevih polagam največjo važnost na besedilo. Besedila Župančiča, Grudna, zlasti pa Gradnika mi čustveno nadvse ugajajo. Do Gradnika imam poseben odnos; njegova poezija je kakor vzeta iz moje duše in zato je večina mojih samospevov nastala ob njegovi muzi, na njegova besedila.« (Pri slovenski skladateljici Mirci Sancin, SN 20. okt. 1941, št. 242, str. 4; koncertni letak za Skladateljski večer Mirce Sancinove v Mali filharmonični dvorani 20. 10. 1941 prinaša nekaj Gradnikovih naslovov iz zbirk *Padajoče zvezde* in *De profundis*, vendar katalog slovenskih skladb na Glasbenem oddelku NUK-a njenega tovrstnega opusa ne pozna). Skoraj bolj kot izvirna besedila so skladatelji jemali v roke njegovo prevodno poezijo, kitajsko ali Jovana Jovanovića Zmaja, in otroške pesmi. Identifikacija predlog je bila pri skladbah s ponavljanimi naslovi kot Zima, Vprašanje, Ogenj, Dvogovor ali z modificiranimi naslovi seveda naporna in včasih celo nemogoča. Iz letnih izpiskov, ki jih je jugoslovanska avtorska agencija pošiljala avtorjem, se je dalo razbrati vrsto uglasbitev Gradnikovih pesmi, vendar so bili podatki često tako pomanjkljivi, da ni bilo mogoče navesti ne skladatelja, ne leta, ne za kakšno izvedbo je šlo. Prav mogoče je, da je zunaj razvida ostala še kakšna uglasbitev, zlasti če ni bila objavljena.

Primerno je opozoriti na naknadno razkrito dodatno biografsko ozadje k pesmim *Besede iz groba* (*Padajoče zvezde*) in *Na goriškem pokopališču* (*Pot bolesti*), pa tudi cikla *De profundis*, posvečenim pesnikovi mladostni ljubezni Mariji Švalj, ki ga je v članku Skrivnost Gradnikove velike pesmi (*Dolenjski list* 25. 11. 1955) popisal Lado Smrekar.

Tretja knjiga Gradnikovega *Zbranega dela* prinaša v zaporedju, kakor so izhajale, pesniške zbirke med letoma 1938 in 1954, to je *Večne studence* (1938), *Zlate lestve* (1940), *Pesmi o Maji* (1944), *Pojóčo kri* (1944) in tiste pesmi iz izbora *Harfa v vetru* (1954), ki prej še niso bile natisnjene. Leta 1952 je izšel izbor *Primorski soneti*, kjer so bile objavljene samo pesmi, znane že iz prejšnjih zbirk, zato je temu izboru posvečeno le poglavje v Opombah, v besedilnem delu pa pesmi iz zbirke ni, ker so bile že natisnjene v 1. in 2. knjigi *Zbranega dela* v okviru pesniških zbirk, v katerih so se prvič pojavile. Leta 1953 je izšla zbirka za otroke *Narobe svet*, ki je bila skupaj z drugimi Gradnikovimi otroškimi pesmimi predstavljena v 4. knjigi *Zbranega dela*. Vanjo so prišle še zadnja, posmrtna Gradnikova pesniška knjiga

Lucipeter (1973), tiste objavljene pesmi, ki jih ni vključil v nobeno zbirko, in vse neobjavljene pesmi. S 4. knjigo se je tako izčrpalo izvorno Gradnikovo pesniško delo.

Kompozicija tretje knjige se v ničemer ne razlikuje od prejšnjih dveh. Označevanje pesnikovih posegov v besedilo ostaja enako kot prej, le da je v želji po večji jasnosti morda nekoliko manj asketsko in tam, kjer je prostora dovolj, citira več konteksta:

[]	prečrtano
[>]	nadomeščeno z (včasih zapisano čez staro, včasih nadpisano)
nnn	nejasno
[nnn]	nejasno zaradi črtanja
[??gubi]	deloma nejasno
< >	vrinjeno brez prečrtavanja
/ /	domnevno

Pri redakciji je bilo vodilo čim natančnejši prepis besedil in avtorjevih posegov vanj. Pedantno prevajanje vseh rokopisnih posegov v tipografsko obliko v posameznih primerih vodi v nepreglednost in vzbuja dvome o smiselnosti takega početja. Natančnosti in preglednosti obenem bi bilo zadoščeno, ko bi imel bralec po želji in potrebi takoj pred sabo fotografske posnetke vseh variant besedila. Do tega ideala pa seveda ni mogoče po poti klasične knjižne kritične izdaje, ampak kvečjemu v elektronski izdaji, pa še tam težko. Zato sem se v primerih, kjer bi dosledna transkripcija rokopisnih popravkov in vrivkov povzročila zmedo, odločil za manj natančen, vendar preglednejši način, npr.:

[Od koder prišel je, se vrne. >] Odkoder je, tja se povrne.

namesto:

Od[]koder [prišel] je, <tja> se <po>vrne.

V praksi to pomeni, da sem spremembe ponekod poenostavil tako, da sta pred bralcem samo izhodiščna in končna oblika verza v popravljanem besedilu brez podrobnejših podatkov, katero besedo je prečrtal, kje je samo s številkami označil spremenjeni besedni red in ali je popravek vrnil med vrstice ali je z njim kar nadaljeval vrstico. Kadar sta v enem verzu dva popravka, eden na začetku in drugi na koncu, je naveden popravljeni verz v celoti. Kogar bo natančneje zanimalo Gradnikovo spreminjanje besedila, bo še vedno moral po informacije k rokopisu. Poenostavitev pomeni tudi ne prav dosledno upoštevanje sprememb teksta v korekturah, kjer je težko ločevati med popravki, ki zadevajo avtorjevo kreativno dejavnost, in med tistimi, ki le odpravljajo tiskarske napake. Čisto mogoče je tudi, da obstaja še kakšna kopija tipkopisa, ki v preglednicah variant ni bila upoštevana. Kjer obstajajo za pesem v zbirki korekturni iztisi, je to v opombah k pesmi označeno, niso pa posebej označeni korekturni iztisi za izbor v *Harfi v vetru*, z izjemo tistih pesmi, ki se tam prvič pojavijo v knjižni obliki.

Tipkopisi Gradnikovih pesmi so reproducirani tako, da so vejice, vprašaji, klicaji in pike v skladu s pravopisom vedno levostični, čeprav je v predlogi pred njimi

pogosto, vendar ne vedno, presledek. Odpravljen je tudi desni presledek pri začetnem narekovaju in levi presledek pri končnem. Naglasi so bili v tipkopise naknadno postavljeni z roko, vendar tega redakcija večinoma ni interpretirala kot vrinjanje ali kot popravek, enako tudi ne popravljenih očitnih tipkarskih napak. Čeprav se zdi opozarjanje na spremenjena ločila in naglase v opombah včasih drobnjakarsko, sva se s sourednikom zanj odločila zato, ker je Gradnik akcentom posvečal vztrajno pozornost. Pri stavljenju ločil in naglasov je bil pogosto negotov in jih je v prepisih rad popravljal; redakcija kolikor mogoče dosledno razkriva njegove tovrstne ustvarjalne dileme. Gradnikovo skrb za te pravopisne »drobnjarije« dokumentira naslednje pismo Mihi Malešu iz Zagreba 3. novembra 1939, ki se nanaša na objavo pesmi *Davno že v grobu si ...* (za zbirko *Zlate lestve*) v Maleševi reviji *Umetnost*:

Dragi g. Maleš,

pošiljam Vam za decembersko štev. to pesem Ade Negri, prepričan, da Vam bo tako ugajala, kot je ugajala meni, ko sem jo prvič prečital. Ta bi zaslužila, da jo dopolnite z Vašo risbo, ki bi še povečala njeno pretresljivost.

V moji zadnji pesmi bi morala stati vejica za besedama »materjo mojo«. Pri korekturi je izpuščena. To moti smisel, ker bi kdo mogel misliti, da sta ti dve besedi v zvezi z naslednjimi, medtem, ko sta v zvezi z besedo »mirila«.

K prihodnji seji, prosim, da mi prinesete tisti 2 fotografiji. Bodite tako prijazni in telefonirajte g. Pogačniku, da naj določi sejo v torek, ako mora biti že prihodnji teden. Drugače šele v petek, ne v četrtek, ker imam ta dan sejo tu na sodišču. Ali bi mi lahko poslali še eno zadnjo štev. da jo pošljem v Trst?

Pozdravlja vas Alojz Gradnik.

Tako kot pred leti sem bil tudi tokrat v zadregi, kaj storiti s pravopisnimi napakami. Zelo redke nedoslednosti pri velikih začetnicah in pri narekovajih sem v izbrani natisnjeni varianti odpravil in na popravek opozoril v opombah. Večje težave so pri vejicah. Te bi bilo še najlažje popraviti, če ne bi dosedanja uredniki Gradnikovega dela, ki so sicer avtorja pripravili do nekaterih sprememb besedila, očitne manjkajoče vejice pustili kar pri miru, kljub dejstvu, da so bile izdaje namenjene tudi poljudnemu sprejemniku in šolski rabi. Gradnik vejic ni stavil toliko po pravopisu kot po posluhu. Njegovi posegi v tipkopise so dokaz, da sta se mu interpunkcija in akcentuacija zdeli pomembni, zato v tem pogledu v besedila razen v zelo redkih primerih nisem posegal, ampak je objavljen natančen prepis objave pesmi v prvi pesniški zbirki.

Redakcijsko poenotenje zadeva naslednje grafične elemente: velikost in postavitev naslovov ter podnaslovov, številčenja pesmi v ciklu, imena »govorečih« v dialogiziranih pesmih, oznake, komu so posvečene, na koncu pesmi ter avtorjeve lastne opombe na koncu zbirke. Naslovi pesmi so po tradiciji v verzalkah, pri čemer se včasih izgubi razlika med malo in veliko začetnico (npr. *Noč vseh svetih v Brdih*: *Noč vseh Svetih v Brdih*). Zaporedne številke pri oštevilčenih pesmih so poenoteno arabske in brez vrstilne pike. Za opombni del knjige so potrebna naslednja pojasnila: Prevodi so nanizani v zaporedju izhajanja, rokopisni pridejo na konec niza. Pri

podatkih o prvem natisu, ponatisih in prevodih med okrajšanim imenom zbirke in stranjo zaradi preglednosti ni ločila. Med ponatise posameznih pesmi so navedeni praviloma samo tisti v času pesnikovega življenja, kjer je mogoče predvidevati, da se je z objavljeno obliko strinjal, in pesmi v antologijah. Strani v miniatutki Cankarjeve založbe niso navedene, ker je bilo več različno paginiranih izdaj, pa tudi sicer se ta redakcija ne razlikuje bistveno od one v *Harfi v vetru*.

Prvi dve knjigi Gradnikovega *Zbranega dela* so zaključile razpredelnice s statistiko pesnikovih verzni in kitičnih oblik, ki jih je izdelal Tone Pretnar. V tretji knjigi manjkajo in s svojo odsotnostjo pričajo o izgubi tistega posebnega vzdušja, ki ga je okrog poezije znal ustvariti Tone Pretnar.